

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ГОСПОДАРСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ХЕРСОНЩИНИ
ЗАПОРОЗЬКИМ КОЗАЦТВОМ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу групи

Спеціальності «середня освіта»

Освітньо-професійної програми «історія»

Трапезнікова Яна Вікторівна

Керівник д.і.н., професор Водотика С.Г.

Рецензент к.і.н., доцента Герінбург О.В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерела та методи вивчення історії господарської колонізації Херсонщини запорозьким козацтвом	6
РОЗДІЛ 2. Рибний, мисливський, солевидобувний та чумацький промисли запорозького козацтва	11
РОЗДІЛ 3. Скотарство і землеробство запорозького козацтва на Херсонщині.....	24
РОЗДІЛ 4. Вивчення господарського життя запорозьких козаків у шкільному курсі історії.....	33
ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	41
ДОДАТКИ	
Додаток А Кодекс академічної доброчесності	45
Додаток Б «Снасть для вилову риби – самолов»	46
Додаток В «Види червоної риби яка ловилася на території Херсонщини (сімейство осетрових)»	47
Додаток Г «Карта Прогнойнської паланки»	48
Додаток Д «Плашка – пастка для звірів»	49
Додаток Ж «Карта чумацьких шляхів на Херсонщині»	50
Додаток З «Сіра українська корова і чумацька мажа».....	51
Додаток К «Воли з плугом».....	52
Додаток Л «Реєстр майна кошового отамана Петра Калнишевського, 1768 р.»	53

ВСТУП

Актуальність теми полягає в надзвичайному впливі запорозького козацтва на господарство України в цілому, недостатньому дослідженню цієї теми, та вплив козаків на економічне життя південно-українського регіону. Це було освоєння Південих степів, розвиток господарства та промислів на Херсонщині. Так, освоюючи степові простори, запорозькі козаки розвивали власне господарство. Саме господарську колонізацію і розглянемо в даній роботі.

Метою роботи є вивчення, розгляд та аналіз ролі господарської колонізації та освоєння цілинних степів запорозькими козаками на Херсонщині.

Завданнями дослідження є:

- 1) оцінити стан дослідження питання господарської колонізації Херсонщини запорозьким козацтвом;
- 2) проаналізувати загальні та спеціальні джерела;
- 3) визначити методи вивчення господарської колонізації Херсонщини;
- 4) дослідити рибальство, мисливство, солевидобування та чумацтво запорозьких козаків на Херсонщині;
- 5) дослідити скотарство та землеробство запорозьких козаків;
- 6) узагальнити досліджувальні завдання, та вивчення господарства козаків на уроках історії.

Об'єктом дослідження є історія запорозького козацтва на Херсонщині.

Предметом є господарська колонізація Херсонщини запорозьким козацтвом.

Територіальними рамками досліджуваної теми є територія Вольностей Херсонської області. Сучасна Херсонська область пов'язана

з українським козацтвом ще з раннього періоду його становлення. Так межею господарської колонізації запорозьких козаків визначались південним кордонам запорозьких земель. Вперше ці кордони було чітко визначено у 1649 році. Адміністративний поділ запорозьких земель був приблизно такий: повністю Нововоронцовський та Високопільський райони і частина Великоолександрівського та Бериславського районів. До турецькотатарських земель належали: на лівому березі Голопристанський, Цюрупинський, Каховський, Горностаївський та Великопетихський район і територія міста Каховка, а на правому березі – Білозерський район і територія міста Херсона.

Хронологічні рамки кінець XV століття до кінця XVIII століття (до моменту ліквідації Запорозької Січі 1775 рік).

Бакалаврська робота, присвячена господарській колонізації Херсонщини запорозьким козацтвом, поділена на чотири частини.

Перша частина та Розділ 1 роботи присвячено дослідженню історіографії господарської колонізації Херсонщини Запорозьким козацтвом. А саме дослідження літератури та джерел відомих очевидців та істориків.

Друга частина роботи та Розділ 2 присвячена рибному, мисливському, солевидобувному та чумацькому промислам на території Херсонщини. Розглянемо на якого звіра полювали, яку рибу ловили, які знаряддя для цього використовували, як чумакували, що продавали і де, та як видобували сіль.

Третя частина роботи та Розділ 3 присвячена скотарству, землеробству запорозьких козаків на Херсонщині. Буде досліджено як козаки розводили худобу, для яких цілей в якій місцевості, як займалися землеробством.

Четверта частина роботи Розділ 4 присвячена вивченню господарського життя запорозьких козаків у шкільному курсі історії.

Херсонські степи стрімко освоювалися і заселялися запорозькими козаками, які у зручних місцях – над берегами річки Дніпро, інших менших річок, на островах, ярах, балках та байраках засновували свої поселення.

Запорозькі козаки казали, що будуть на тій землі, що їх породила, тобто на Херсонщині. Тут є багато широких, безмежних, гарних полів, степів, пасовищ для розвитку землеробства та скотарства. Гарні моря, річки та озера стануть початком великого рибальського промислу. Знайдуть надійне та привітне місце там і влаштують нову Січ. Господарське освоєння краю на той час проходило під лозунгом збереження і розвитку запорозьких традицій, а саме взаємодія людини з природою – так званний комплекс використання всіх природніх ресурсів без надання шкоди.

РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерела та методи вивчення історії господарської колонізації Херсонщини запорозьким козацтвом .

Джерел та літератури про загальні відомості запорозьких козаків дуже багато а от спеціальної, про господарську колонізацію Херсонщини запорозькими козаками доволі мало. Детально розглянемо загальні праці присвячені запорозькому козацтву.

Самі запорожці М.Корж та Розсолада залишили нам деякі цікаві відомості про господарство, а нащадки козаків роз'яснили наше уявлення про окремі галузі. Після одруження Корж у своєму зимівнику на перше місце з поміж свої занять ставить землеробство, а потім скотарство і садівництво. Про рибальство, як про промисел ми можемо спостерігати у роботах М.Коржа : «Рибні ловлі у них були надзвичайні, на Дніпрі, на Кінгбурській косі, коло лимана та на Гендрі таке велике багатство, що не тільки вся україна Запорозька нею збагачувалася, а й Польща уся, і Гетьманщина, та інші навколишні жителі задовольнялись рибою від Запорозьких рибних заводів.» [7, с.5].

Власне про господарство запорожців нам відомо небагато, та й то в загальних рисах, які донесли до нас два іноземних автори. Дані російського військового інженера С.І.Мишецького, який, перебуваючи в Січі 1736 по 1740 рік, надає нам про господарство дані «...запорожці нині живуть в зимівниках для своїх коней та іншої худоби, а інші живуть для рибальства, полювання і ловів. Багато мають пасік і годуються всяк від свого промислу.» [6, с.24].

Історик при дворі Герард – Фрідріх Міллер, написав декілька праць про запорозьких козаків, а саме «Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах», відзначав позитивний внесок запорожців у поширення таких галузей, як землеробства, промислів, заснуванні слобід. Міллер один з перших висвітлив у загальних рисах економічну складову історії Нової Січі [15, с. 43].

З робіт загальноісторичного характеру, де господарству приділено належну увагу, слід згадати праці Аполлона Скальського, якому належить честь тієї особи, яка збрала унікальний комплекс документів архіву Нової Січі, та став упорядником і першим дослідником. У відомій «Історії Нової Січі, або останнього Коша Запорозького», питанню господарства було присвячено окремий VII розділ «Громадянське господарство, прибутки і повинності Війська Запорозького.» В ньому автор навів дані розташування зимівників по паланках, розглянув систему оподаткування та охарактеризував основні галузі господарства зимівника. Загалом ця монографія є фундаментальною. Залучення автором до наукового обігу низки документів, наведених у третьому розділі книги, робить її особливо потрібною для сучасних дослідників [24, с. 142-160].

А.Скальковський у праці «Опыт статистического описания Новороссийского края» описував встановлення ціни на коней, як на внутрішньому ринку, так і на зовнішньому, на ярмарках в Бердичіві, Ярославлі, Балті та Могилеві. В ці міста збиралися купці з інших країн, зокрема Польщі, Німеччини та Росії. Також розглядав породи коней та їх фізіологічні властивості. Відмічалось, що коні Запорозького козацтва були дуже витривалими і невибагливими, це робило товар популярним у сусідніх країнах. Коні були ще самим бажаним хабарем для різних чиновників Росії. А.Скальковський стверджував, що на південних володіннях Війська рільництво дійсно було слабше, але історичні факти свідчать про те, що навіть за південними кордонами – далеко за межами запорозьких володінь – землеробство існувало, бо серед татарського населення на нього зростав попит. Дійшов також висновку, що в раціональному господарстві запорозців можна було мати високу урожайність.[25, с. 362-371].

Так одним із перших хто досліджував історію Запорозького козацтва був Яворницький Д.І. і його робота «Історія запорозьких козаків». Третьою «Історія запорозьких козаків» видатного українського історика, етнографа і фольклориста, археолога, письменника, лексикографа Д.І.Яворницького (1855 – 1940 р.), надрукована в 1892 – 1897 роках, є однією з найцінніших пам'яток вітчизняної дореволюційної історіографії, важливим джерелом для вивчення історії українського козацтва. В першому томі висвітлюються питання соціально-економічної історії, устрою суспільства, життя та побуту козацтва, описані територія та кордони, природні умови Запорозької Січі. Також у своїх роботах Д.Яворницький детально описував зародження переробної промисловості на Запорожжі, також про контроль січовою і паланковою адміністраціями рибальського промислу, торгівлю рибою вяленою, соленою. Також зупинявся на дослідженні раціонального і продуктивного використання рибних запасів на заводах та гардах [30, с.286].

Херсонщина – це такий край, де переважають у значній кількості балки: дуже глибокі долини з пологими берегами, вкриті лісом, травою, що служили і служать природним жолобом для стікання води з відкритих степових місць, яри, балки і байраки (це теж яри, але вкриті лісом). Більш відомими на території Херсонської області є балки. Вони досі пір зберігають свої історичні назви – Золота, Пропасна, Милова і Солоницькі (Верхня, Середня і Нижня). Саме балки, байраки і яри мали велике значення як пункти запорозької колонізації Херсонщини [10, с.26].

Господарство козаків було дуже широким від ловлі риби до торгівлі. А численні описи внутрішнього устрою запорозького товариства і його господарської активності роблять її важливим джерелом з соціально-економічної історії Нової Січі 1730 – х років.

Практично з самого початку козацтво формувалось, як категорія людей, що виходила за вузькі рамки тогочасних станів. Козак – воїн був козаком – землеробом. Козацькі господарства (зимівники) набули фермерського зразку. Про мануфактурну промисловість, ринкові відносини та соціальну диференціацію козацтва йдеться в монографії – Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні роки свого існування (1734-1775 рр.). Його праця присвячена переважно господарству козаків, заселенню та господарському освоєнню краю, приводиться кількість населених пунктів та їх мешканців включаючи січовиків. Використавши чисельні архівні матеріали автор змалював ясну картину життя та боротьби запорожців. В.Голобуцький у праці «Запорозьке козацтво» розповідав про кількість вирощеного та зібраного зерна, та те що одну дванадцяту частину царського хліба покривало зимівниче господарство. Зазначав про землеробську спеціалізацію, кількість збіжжя та землеробського знаряддя [11, с.129].

Ю.Мицик розповідав про єднання коня і козака, що між ними був певний зв'язок, коні слухали свого господаря, повзли в цілях маскування, лягали, щоб поранений козак міг залізти верхи на коня. Приділено багато уваги системі звукових сигналів, прийоми та навички при вирощуванні коней [16, с. 21].

І щодо розгляду спеціальної літератури, хто займався саме дослідженням теми господарства та промислів запорозьких козаків, то тут можна виділити ґрунтовні та цікаві відомості освіченої людини – академіка Василя Зуєва, який подорожував колишніми землями запорожців у 1781 – 82 роках і дослідив такий напрям господарства, як рибальський промисел і присвятив цій галузі окрему роботу «О бывших промыслах запорожских козаков и наипаче о рыбном.» [4, с. 3].

Ряди ґрунтовних праць М.Є.Слабченка, які були присвячені економічним та господарським аспектам запорозького суспільства XVIII століття з'явилися на світ в 20 – 30-х роках XX століття, в яких козак

постає не тільки воїном, а й господарем, торговцем, представником певної соціальної групи, а сама Січ розглядається як суспільна організація, для якої характерна приватна власність і майнова нерівність. Також М. Слабченко писав, що скотарство залишалося одним із основних видів господарства. Худоба залишалася грошовим еквівалентом і об'єктом вкладання капіталів. М.Слабченко у роботі «Паланкова організація Запорозьких Вольностей» – робить висновки, що «...Без рільництва Вольності не могли перебути», тому що рільництво було не тільки знане, а й потрібне та необхідне [26, с. 104].

Уже у ХХІ столітті великий прорив в сучасній історичній науці зробила праця О.Олійника, в якій історик досліджуючи господарську одиницю – зимівник, подав його детальний опис, вперше ввів до наукового обігу його класифікацію та визначив найбільш вірогідну їх кількість, також у розділі III праці «Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734 – 1775)» розкрив загальноекономічний розвиток запорозьких зимівників [20, с. 12].

Належну увагу було приділено господарству, промислам та повсякденному життю запорозьких козаків на Херсонщині у роботі С.Г. Водотики «Історія Херсонщини від XIII до XIX століття». Ця робота включає в себе ряд ґрунтовних відомостей, цікавих фактів саме про господарство запорозьких козаків на Херсонщині [10, с.94].

Авторський колектив Херсонського державного університету (Павленко В.Я., Цибуленко Л.О., Водотика С.Г., Батенко Г.В., Кузовова Н.М., Цибуленко Г.В.) у спільній роботі «Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення» розділі 3, першій частині докладно досліджують тему «Херсонщина – козацький край». В праці описують територію Херсонщини за часів запорозьких козаків: утворення Кам'янської та Олешківської Січі, Прогноївську паланку [24, с. 100-107].

РОЗДІЛ 2. Рибний, мисливський, солевидобувний та чумацький промисли запорозького козацтва

Однією з провідних галузей господарства козаків були промисли. Вони дуже довгий час залишалися головним засобом і джерелом багатства запорожців. Серед найрозвиненіших було рибальство. Розглядаючи питання рибальства запорожців на Херсонщині, можна сказати одне, що земля Херсонщини XV – XVIII століття була багатою на моря, озера та річки. Але розглядаючи географічні особливості території сьогодення, то гідрографія дуже змінилася під впливом господарської діяльності людини. Територія Херсонщини славиться своєю кількістю річок, а саме Дніпро – найбагатша річка на корисні продукти, вона є найбільш прибуткова, водиться риба у великій кількості, вода дуже смачна й чиста, а у гирлі річки сама собою збирається сіль. Ця річка зазнала великих змін. Вона була відома своїми порогами, заборами, островами, плавнями. Багато островів поглинуло Каховське море, яке спотворило обриси берегової лінії Дніпра [10, с.4].

Можливостей для промислу було предостатньо: Дніпровський лиман на Дніпрі, польових річках і озерах, на Азовському морі, Чорному морі. Рибальство велося артільним способом, з чітким поділом праці. Ловилися короп, лящ, щука, судак, сом, лин, карась, а на лиманах – осетра, білуга, камбала, севрюга. Рибу й ікру козаки вивозили самі або продавали через скупників. Риби виловлювали стільки, що її продаж ставав одним із найбільших прибутків Запорозької Січі [19, с. 24].

Цілий комплекс джерел та літератури дає нам змогу зробити висновок, що з рибальства козацтво, особливо в період Старої й Олешківської Січі (1652 – 1734 років), харчувалося, одягалося, взувалося та забезпечувало себе зброєю. Життя рибалок або – забродників, було нелегким. Ночинаючи з ранньої весни та до пізньої

осені вони мали стояти по пояс у крижаній, холодній воді і тягти важку лямку волоку.

Поряд із дрібним існувало підприємницьке, побудоване на капіталістичних засадах, рибальство. Заможні козаки, крім необхідних рибальських знарядь мали "сапетні заводи", на яких обробляли рибу. Власники рибальських промислів наймали тафу (групу робітників з 12 – 15, а іноді й 30 – 40 чоловік), яка й виконувала всі роботи по лову й обробці риби. У XVIII столітті запорожці займалися рибальством і на весні, і восени. Вилови риби проходили як індивідуально так і колективно, для цього використовували різні способи вилову риби [12, с.21].

Знаряддя використовували запорожці для вилову риби шести видів: неводи, великі і різні невеликі сітки, косяки, мережи і самовилови. Перші три різновиди, найвідоміші. Їх довжина більш ніж 200 саджанці – близько 360 метрів, для того, щоб зловити в довгому лимані багато риби. Однак для великої білої риби роблять спеціальні сітки довжиною близько 50 саджанців. Косяками називалися великі сітки, в'язані із тонких мотузок. Їх занурювали на дно відкритого лиману, до однієї сторони прив'язували важке каміння, а до другої мотузки з очеретом, що плавали на поверхні та тримали сітку стіною. Залишали їх у воді на одну добу і ловили нею тільки саму велику рибу, яка була на глибині. Мережи, подібні до косяків, але ячейки значно менші і тому на них ловили молодих осетрів, білуг, пистрюги та білу рибу [5, с.120].

Самоловами називалися довгі мотузки до яких прив'язували великий камінь і опускали на дно, до якої прив'язують безліч інших мотузок і мають на кінцях гострі гачки. Ними ловлять великих білуг, осетрів, які проходячи мимохідь зачипаються за один гачок і починають битися, тим самим зачіпляючи всі інші гачки (Додаток Б).

Ще було цікаве знаряддя для вилову риби – це видри. Зловивши маленьку річкову видру запорожці приручали її, як кішку. Вона лежала

біля ніг козака і навіть спала з ним від одягом, яким він прикривався. І коли вона ставала дорослою використовував її для вилову риби, видра заходила у воду, ловила рибу і поверталася до свого господаря. І так робила декілька разів [23, с.403].

Окремою групою засобів вилову можна виділити ті, основою конструкції яких були гачки. Гачкові засоби поділялися на самоловні та наживні, тобто гачки без приманки (самолови) і гачки з приманкою (переміти, кармаки тощо). У XVIII ст. на Дніпрі на берегах Азовського та Чорного морів у різних місцях згадуються рибні заводи, які працювали цілий рік. Щоб перебування хазяїв і наймитів узимку було комфортним будувалися хати, землянки, а влітку здебільшого вони жили в куренях [25, с.251].

Риба яка ловилася в Дніпрі: короп, лящ, судак, щука, белезны, вирізуби, чехонь, окунь і бички, а коли зходив лід з'являється тарань. Лини та карась водиться тільки в річці Дніпро, та в озерах, що впадають в нього. Осетри, білуга, чечуга, пистрюги, соми, хоч і заходять в Дніпро, але найбільший їх вилов був у Лимані. Камбала, скабрія и оселедець ловилися тільки на Лимані та мілкою сіткою. Настає питання, а що запорожці робили з цією усією рибою? Риба для козака була найважливішим продуктом харчування. З риби готували різноманітні страви. У шані у запорожців були різні рибні юшки, які варилися в мідних казанах і для їжі розливалися по «ваганкам», — невеликим дерев'яним коритам [6, с.64].

Готували “козацьку тетерю” (відвар із риби на квасі, приправлений борошном і пшоном). «Щербою» називалася рідко зварена мука на риб'ячій юшці. Пізніше так стали називати круту юшку з різних видів риби або юшку, заправлену різними крупами. Юшку нерідко їли разом з крутою «тетерею» — пшоняною кашею, до якої під час кипіння додавалося кисле житнє тісто. Варена риба «шляхетних» порід (осетри, коропа, соми) подавалася окремо або на підстилиці з

очерету, або ж на «стяблі», так називався залізний піднос з шийкою для проціджування юшки. Запорожці казали, що «варити рибу на стяблі» означало після варива складати її «на образ кліток» в купи, вишиною в коліно. Рибу на підносах – «стяблах» подавали головою до отамана, який з риб'ячої голови і починав трапезу. Іноді варену або печену рибу могли поливати юшкою, в якій товкли часник з сіллю. Така приправа називалася «саламуром», «льоком».

Також запорожці виловивши рибу сбували її свіжою, або заготовляли про запас. За свіжою приїжджали зазвичай купці або скупщики. А деколи просто вимінювали на товар, якщо потрібно було вино чи хліб, пряжа та інші продукти харчування [11, с.48].

Для кожного із видів риби заготівля відрізнялася. Наприклад спійману червону рибу, так запорожці називали рибу сімейства осетрових (білуга, севрюга, осетр), тому що вона вирізнялася високими харчовими якостями і колір м'яса риби був далекий від червоного, був рожево – жовтуватий колір. Червону рибу розробляли, виймали ікру, жир, а саме м'ясо замочували у лимані на одну добу, восени при холодній воді, а якщо влітку, то на декілька годин. Потім рибу платали і декількох місцях робили надрізи і все засипали сіллю, як просилиться вимочували «банили» у воді та вялили на сонці. А іще бувало розкладали вранці на росу, що не дати завестися червам (Додаток В).

Білу рибу робили майже так само. Спіймавши її чистили, розробляли та сортували більшу до більшої, меншу до меншої і складали на окремі купи. Потім рибу солили і складали у кадки. Трохи постоявши у кадці, вимочували у воді, нанизували на мотузки та розвішували навпроти сонця. Так риба вялилась від трьох до семи днів, залежності від погоди. Обирали дні сонячні та вітряні, щоб швидше просушилася. Рибу середньої величини, а саме: сом, короп, щука, судак, лящ, чехоня, її розрізали вздовж на дві частини й клалася в соляний розчин на 4 дні, після цього виймалася й просушувалася. А дрібну рибу розрізали,

потрошили, нанизували, кожен вид окремо по 10 штук, на шнурок, що продівався через отвори очей. Після цих маніпуляцій її також клали на 4 дні до соляного розчину й висушували на сонці. Відокремлену ікру від риби або залишали для вживання у їжу, або солили для продажу. Ікру білуги чи осетра очищували від плівки і перетирали через решітку. Потім кожен як умів засолював. А хто не знав таких методів, ті солили ікру ціляком «поясоком». Солили і складали у кадки під гніт, а потім замочивши і просушивши вкладали у солону рибу для продажу [30, с. 210].

Після приготування риби на продаж її продавали польським і малоросійським чумакам, грецьким і турецьким торговцям. Ціна на рибу була різною, червона риба коштувала більше ніж біла. За великий осетр без ікри давали від 6 до 8 гривен. Білуга завжди була дешевше осетра. Біла риба продавалася тільки головами, цілими партіями. Вона продавалася чотирьох сортів: перший сорт, найбільша риба, клалося на партію 100 штук, другий сорт – до 200 штук, третій сорт – до 500 штук, четвертий сорт – до 1000 штук самої мілкої риби [24, с.405-406].

На ціну риби суттєво впливав і кліматичний фактор. Зокрема, в період літньої спеки, коли риба швидко псувалася, ціна на неї різко падала. Такий стан був зумовлений ще й тим, що більшість рибалок не мала бажання витратити гроші на сіль, а частіше – не мала коштів на це. Жир з червоної риби вирізали на ремені або кусками теж засолювали та їли з хлібом. Тельбухи скидували в одну діжку і вони повинні простояти декілька днів. В жаркі дні вони потроху починають гнити, але жир який залишився не має жодного запаху та смаку. Після все скидують в один котел з водою і дають прокипіти. Весь жир, що залишився піднімається на верх і його вичерпують і солять, або відразу споживають [20, с. 32].

Для охорони промислів кіш у цих місцях утримував спеціальні пост. Їх очолювали полковники. При Гарді, згідно з описом 1774 р., для рибальського промислу утримувалася команда до 500 чоловік у 50

курнях і двох хатах. У А. Скальковського та Д. Яворницького наявні різні пояснення слова «гард», то варто навести пояснення цього слова, що подається в документах XVIII століття: «гард – урочище, при якому запорожці з весни закладають між наявним у ріці великим камінням і островом мале каміння і, загативши таким чином всю ріку та занутивши на дно пліт, мають тут найкращий вилов вирозуба та рибця» [30, с.178].

Головним завданням команд, що відряджалися кошем на рибний промисел, було оберігання промислів від можливих нападів татар та забезпечення безперебійної роботи підпорядкованих їм рибних заводів. На жаль історичні матеріали не дозволяють установити загальну кількість рибних заводів, які знаходились на узбережжях Азовського та Чорного морів і по берегах місцевих рік. З опису земель, що відійшли згідно з умовами Кючук – Кайнарджійського договору до Російської імперії, тобто від річки Кам'янки на правому березі Дніпра дізнаємося про 34 заводи. Але крім Дніпра та його приток, у XVIII ст. запорожці виловлювали рибу в Азовському морі. Запорожці риболовили на таких річках, як Дніпро, його притоках (малі річки) Кам'янка, Інгулець, Козацька, Тягинка, Бургунка, Кошова та на лівому березі річки Олексіївка, Рочик, Лопатиха, Збур'ївська [10, с.7].

Рибалки поєднувалися у соціальні групи рибалок, то риболовецькі ватаги колишніх запорожців за своєю організацією поділялися на два види. Перша група – це об'єднання власне із запорожців, носили комуністичний характер. Друга група - «тафи», які керувалися «господарями». Такі ватаги були притулком не лише козаків, але й різного роду бродяг. Після ліквідації Запорозької Січі напіввійськова організація риболовецького промислу занепала, однак сам промисел не зник, збереглися його основні соціальні об'єднання [12, с. 179].

Навіть після втрати своєї назви заводи азовського та чорноморського узбережжя стають осередками збереження рибальської традиції запорозьких козаків. Сприяють і активно діючі рибні заводи

Чорноморського та Азовського козацьких військ. Сезонний відхід населення південного краю на заробітки до рибних заводів, перетворював їх на осередки, збереження, передачі та поширення запорозької господарської традиції на півдні України. У результаті застосування таких хижацьких засобів ловлі, кількість риби, що водилася в Дніпрі, вже у XIX ст. зменшилася, що, призвело до поступового занепаду риболовецького промислу й перетворення його із основного в допоміжний вид господарства українців [27, с.62-63].

Велике значення в господарстві запорожців мало добування солі на соляних озерах (прогноях) Кінбурнської коси. Ще в 40 – х роках XVII століття Туреччина скаржилась російському царю на те, що запорозькі козаки самовільно добувають сіль в Прогноях. Однак козаки вважали прогнойські озера своїми і вивозили звідти сіль до Станіславського мису, а також до балок Широкої і Солонець, звідки вона транспортувалась далі – в Січ та інші райони України [19, с.100].

У 1735 році була заснована Прогнойська паланка. Це були гнилі озера з солоною морською водою, вони давали сіль по мірі випаровування. Прогної для Херсонщини мали велике значення. Прогнойська паланка за кордоном призначалась для охорони промисловців, котрі приходили як з запорозьких земель, так і з усієї України по сіль. Козаки паланки спостерігали за пересуванням татар та Очаківською фортецею. Прогнойська паланка мала в своєму розпорядженні переправу через Дніпровський лиман для переїзду посланців та промисловців до міста Очакова (Додаток Г).

Територія Прогнойської паланки з однієї сторони виявилась благодатною, у зв'язку з наявністю на ній соляних озер, які на той час давали дуже великий прибуток, але з іншої сторони, ці ж самі озера були постійним предметом сутичок запорожців з татарами, які вважали прогної своїми і перешкоджали запорожцям добувати з них сіль. До 5 тисяч чоловік жило виключно з соляного промислу. Так, у 1746 році на

Гетьманщину возили сіль більше 5 тисяч пароволових возів, а до Польщі вивозилось щороку коло 1 тисячів возів солі [21, с.107].

Ще один вид промислу, який мав великий прорив на Херсонщині – мисливство. Кожен запорожець з охотою займався полюванням. Протягом багатьох років запорожці займалися мисливством. Мисливство, як галузь господарства, що початково забезпечувала козаків засобами для життя, в даний період залишалось прибутковим заняттям широких верств козацьких спільнот [20, с.24].

Об'єктом мисливства були зайці, лисиці, вовки, кози, олені. Також на притоках Дніпра полювали на бобрів та видру. На полях Херсонщини були сприятливі умови для полювали на перепелів, куріпок, а у степовій зоні – дроф та інших птахів. Велика кількість річок та озер сприяла поширенню різної водоплаваючої дичини, головним чином гусей та качок [28, с.12].

Для мисливства на ту чи іншу звірину чи пташину користувалися різноманітними пастками, сильцями, сітками та петлями. Серед самоловних засобів виділяють стаціонарні і пересувні. До стаціонарних відносять ловчі ями, пастки, плашки, перескоки та вовківні – це були прості за конструкцією пристрої для ловлі вовків, лисиць, куниць, оленів, тхорів. Тхорів та куниць ловили завдяки підколодві – це такий пристрій із двох стовпів і кількох колод, які утворювали пастку. (Додаток Д).

Стаціонарні засоби, як правило, додаткові засоби лову відносилися сліпі ями, або западниці. Вони викопувалися в стежках, де проходили копитні. Така яма була ретельно замаскованою. Також на дні ями могли набивати гострі кілки.

Найбільш поширеним був самолов для вовка. Це була загорожа із хмизу, стінки загорожи утворювали вузький прохід по спіралі кола, який звужувався до центру, там і знаходилася принада. Недалеко від принади

стінки звужувалтсь на скільки, що звір уже не міг вибратися [19, с.63-64].

Запорожців, які займалися мисливством називалися лисичниками, тому що головним предметом їх полювання була лисиця, також не виключалося і полювання на інших пушних звірів. Для запорожців було головне не м'ясо вбитих тварин, яким запорожці не дорожили, тому що полюбляли більше рибу, а хутро. Хутро складало предмет торгівлі, данину, подарунків та одягу: воно продавалося московським, польським, татарським та українським купцям. Хутро посиалося московським царям і вельможам, особливо лисиця. Полювання на звіра вимагало дуже багато часу. Для того щоб вислідити звіра потрібно було ходити по степах, залягати по балках, заглядати в темні яри, відшукувати нори звірів, копати ями, розставляти сітки, капкани. А іноді в погоні за звіром взимку терпіти холод і голод, а влітку страждати від спеки під палючим сонцем. Лисичі приїздили на степову територію Херсонщини. Зі зброєю, собаками, сітками та капканами. Після довгих пошуків мисливці поверталися в свої курені з різними звіриними шкурами. Потім віддавали їх для вичінки шкіри спеціалісту «гарбарю», а потім дітили шкурі між собою та продавали на місцях або у від'їзді. Слава про багатство звірів та дичини привертала увагу багатьох мисливців від царських дворів з Росії, Польщі. Запорожці їм допомагали полювати, так як вважали для себе це честю [8, с.65].

Звіроловство, болоховська справа, лисичництво, звіриний промисел тощо – під такими назвами можна зустріти це заняття у запорозьких документах. Межиріччя Дніпра були чудовими пасовиськами та мисливськими угіддями, де траплялися ведмеді, лосі, олені, водилися кози, бобри, кабани, дикі коні, безліч птиці. На хутро козаки добували вовків, лисиць, куниць, зайців. Також використовувалося мисливство гоном на конях з собаками. Птахоловство в ті часи було менш поширене чим звіроловство. Воно не було предметом

торгівлі і промислу. Запорожці ходили на дичину уже в крайніх випадках, коли не було іншої їжі, особливо риби, для прожитку [14, с.408-409].

Із розвитком господарства постало питання збуту, обміну результатами праці, розвитку торгівлі, тим більше що з давніх часів через нього пролягали важливі шляхи, які з'єднували регіон з країнами Європи та Азії й іншими українськими землями. всієї виготовленої продукції. І тоді одночасно з землеробством, скотарством виникає такий промисел, як чумацтво. Традиційно чумацтво посідало провідне місце серед промислів, що поряд з козацтвом є історичним символом українства. Найбільш поширеним товаром, який доставлявся з Причорномор'я на ринки України та сусідніх держав, була риба: жива, солена, ікра. Також до інших регіонів доставлялася сіль як самосадкова з приморських лиманів, так і кухонна з Торських та Бахмутських промислів. У центральні райони Росії та в інші країни, крім риби, доставлялась продукція тваринництва [1, с.192].

У кінці XVIII століття більшого розвитку набула стаціонарна торгівля. У великих містах працювали десятки крамниць, де можна було придбати не лише товари місцевого виготовлення, але й привізні: заморські фрукти, вина, ремісничі вироби. Ці всі фактори стимулювали розвиток міст краю, які протягом другої половини XVIII століття з військово-оборонних центрів переростають в осередки ремесла і торгівлі. Особливо це стосується таких новозаснованих міст, як Миколаїв та Херсон, старого Гаджибея — Одеси, які за короткий час перетворились у великі промислові та торговельні центри регіону [3, с.190].

Українські чумаки перевозили до 800 000 маж з товарами за один рік. Багато їх було у Херсоні, Олешках, Чаплинці, Бериславі, Станіславі тощо. Чумаки доставляли з Херсонщини в усі куточки України, Росії, Прибалтики і Польщі сіль, кавуни, фрукти, везли хліб та вовну до

Херсона і Миколаїва, рибу із Станіслава до Херсона, Миколаїва, Вознесенську. Завозили на Херсонщину для потреб місцевих жителів і на експорт хліб, ліс, промтовари, тютюн, горілку, мед, сало [10, с. 214].

Чумаки вважали ганьбою їздити порожняком і везли будь – які вантажі необхідні людям. Найчастіше чумаків можна було побачити на сучасній автотрасі Каховка-Чаплинка-Армянськ і на Таванському перевозі (Берислав-Каховка), яким з чималими труднощами користувалось до 200 000 маж на рік. Між тим місто Берислав мало від перевозу чималі прибутки. Чимало коштів чумаки залишали за випас волів і в шинках. Місто Каховка було найважливішим центром чумацької торгівлі, з півночі доставляли ліс, дерев'яні і гончарні вироби, полотно, прядиво, фрукти, картоплю, а в неврожайні роки – хліб. Все це чумаки скуповували і перепродували у Бердянську, Перекопі, Феодосії, Сімферополі. Каховка і Гола Пристань, були центральними пунктами кримської солі [12, с. 142].

Чумацтво було одним із найпрестижніших видів занять через відносну надійність заробітку та його відповідність менталітету українців. Собівартість перевезень була мінімальною, тому що віл не вимагав а ні пшениці, а ні вівса, задовольнявся підножним кормом. На це спирався прибуток чумаків. Вони продавали в Україні сіль вдвічі дорожче, ніж у Перекопі чи Станіславів і отримували по 17 коп. прибутку з пуду солі. На мажу вантажили пересічно 70 пудів солі, а за весну – осінь чумаки робили 3 – 4 поїздки, заробляючи лише на солі до 50 карбованців. Більшість чумаків мало по 1 – 2 мажі, багаті – десятки. Бідняки наймались погоничами. Нічого одноманітнішого, виснажливішого і маруднішого під час подорожі небуло, як змазування коліс дьогтем. Адже на одного чумака припадало до 50 коліс – спеціальним дрючком слід було підняти наповнену мажу, зняти колесо, змастити вісь і поставити колесо на місце. В негоду вони підсобляли волам тягти мажу

через калюжі. В Херсоні, Олешках, Генічеську, Станіславі, Гопрах десятки і сотні чумаків перевозили вантажі і пасажирів (Додаток Ж).

Через Херсонщину проходив прямий шлях з Очакова в Україну, з Очакова на Крим через Кінбурнзьку косу і Гордовий (Королівський) шлях, що вів з Поділля до Таванського перевозу. Про інтенсивний розвиток торгівлі через ці шляхи і Дніпром свідчать знахідки монет. Приміром, за часів короля Речі Посполитої Сигізмунда III Вази (1587 – 1632 рр.) значно пожвавилась торгівля зі сходом і відповідно збільшилась кількість польсько – литовських монет-червінців, срібних монет, польських і литовських грошей, чехів, солідів – поблизу села Фірсовка Нововоронцовського району, села Садове і села Станіслава Білозерського району, села Іванівка Голопристанського району, в самому Херсоні [14, с.408].

Досліджуючи питання рибного промислу, можна сказати, що запорожці були дуже працьовитими та дужими людьми, адже це дуже важкий труд. Ловили рибу різними способами: і сітками, і неводами, і гачками, і навіть цікавим таким способом приручення річкової видри.

Переробкою запорожці займалися вміло, швидко. Рибу солили, продавали, обмінювали, вялили, варили, жарили, готували безліч чудових страв. І саме рибні продукти, на той час, для людини посідали перше місце в її раціоні. Рибу їли в різних варіантах їх приготування, солену рибу брали із собою в походи, тому що вона була калорійною, тобто з'ївши маленьких шматок можна було втамувати голод, а ще вона довго зберігалася і не псувалася.

Самою відомою паланкою була Прогноївська яка знаходилася на солених озерах, і сіль у великих кількостях перепродувалася до Польщі, та по всій території сучасної України. Солевидобування для багатьох людей становило основний вид доходу, а пригнічення їх збоку Туреччини не давало цьому промислу стабільно розвиватися.

Що стосується такого промислу, як мисливство, то воно було менш яскравим а ніж рибальство, тому що звірів забивали, ловили тільки задля хутра, яке потім продавали, дарували чи обмінювали. Використовували різноманітні знаряддя для вилову звірів, вони удосконалювалися. Але це був теж кропіткий процес, потрібно було знайти звіра, довго за ним спостерігати, підготувати пастки. Ловили в основному зайців, лисиць, вовків, тхорів та куниць.

РОЗДІЛ 3. Скотарство і землеробство запорозького козацтва на Херсонщині

Багатюща, практично незаймана природа становила потенційну можливість для ведення розгалуженого господарства – землеробства та скотарства. Неймовірні та безмежні херсонські степи активно заселялися й освоювалися запорожцями, які у найзручніших місцях – понад берегами річки Дніпро та інших річок засновували свої перші поселення. Родючі ґрунти, за невеликими винятками, тисячоліттями залишалися незайманими, оскільки в степах панували кочові народи. Їхнім головним заняттям було стадне тваринництво, яке забезпечувало в степах замкнутий біологічний колообіг речовин. У ході цього в чорнозем поверталось все, що з нього забиралося. Потенціальна родючість ґрунтів зростала [23, с.28].

Поселення козаків називалися по різному в залежності від їх розмірів. Найменші були землянки, їх називали бурдюгами. Це такі вириті ями в яких ставили стіни з плетеного гілля, стіни навколо нагортали землю і робили дах з отвором (димходом). Зимівники - це хутірці, які склалися з двох-трьох жител і господарських будівель – комора, стайні, хлів, льох, повітки для сільгоспреманенту. Такі хутори формувалися поступово. Його первісною формою була маленька хатка – халупа або бурдюг. Згодом бурдюг розширювався і допомогою власника були наймити – здебільшого один – два, але бували хутори з кількома наймитами і господарем управителем. Зимівники були головною формою землеволодіння і ведення господарства на Херсонщині. Їх засновували козаки на військовій землі, з дозволу коша, але згодом ця земля ставала власністю козака – хазяїна. Звичайно кожний козак діставав право на заснування лише одного зимівника, але старшина мала їх декілька. Козацькі зимівники – це багатогалузеві хутори, вони були

аграрними господарствами фермерського типу. А от зимівники вже за Нової Січі стали справжніми господарствами, особливо під час отаманства П.Калнишевського, який широко впроваджував землеробство. З описів його майна можна побачити, що ця людина ставила пріоритети на розвитку господарства [27, с.179].

Розглядаючи питання скотарства запорожців на Херсонщині, можна сказати одне, що земля Херсонщини на початку XVIII століття була багатою на роздольні, безмежні степи, запашну траву та помірний клімат. Все спонукало до того, щоб козаки почали займатися тваринництвом, а саме скотарством [13, с.6].

Взагалі скотарство – це одна з провідних галузей тваринництва, яка займається розведенням великої рогатої худоби — тобто всіх порід сільськогосподарських тварин з родини волів. Це найважливіші свійські тварини, що постачають молоко, м'ясо, шкіру, а також робочу тяглову силу (переважно воли). Також є джерелом органічного добрива (гною), використання якого позитивно впливає на розвиток землеробства. Велика рогата худоба дає молоко, м'ясо, шкірну сировину.

Скотарство утримувало за собою провідне місце у товарному виробництві, незважаючи на те, що його потіснило землеробство, залишалось основою експорту в сусідні країни. Худоба для козака продовжувала залишатися грошовим товаром. Для більшості зимівників саме скотарство, переважно присадибне, було провідною галуззю. Велику кількість худоби мала не лише старшина, а й рядові козаки. Коли була тепла зима худобу круглий рік, залишаючи незаймані луки біля оселі. При зимівниках тримали корів та биків знаменитої сірої української породи. В їх крові була значна домішка знаменитих диких турів, остаточно знищених ще у XVII ст. [17, с.73].

Порода спочатку була відома як малоросійська, черкаська, чорноморська, полтавська, подільська, сіра степова, гуцульська, бессарабська, і тільки на початку XX століття за нею закріпилась

назва – сіра українська. У породи масть сіра, має три види забарвлення масті: біло-сіра, сіра та чорно-сіра. Бики темніші за корів. У биків шия, грудина, кінцівки мають темніше забарвлення. Телята народжуються рудої масті. У багатьох тварин, особливо у плідників, бувають темні «окуляри» навколо очей. Голова широка в лобі і звужена в лицьовій частині. Роги у породи довгі, різної форми, загалом світлі, але на кінцях чорного кольору (Додаток 3).

У сірої української шкіра щільна, еластична та товста. Корови росли й дуже міцні з витягнутим тулубом. Кістяк дуже міцний. Холка висока, шия — середнього розміру, ноги довгі, дуже міцні, ратиці чорні, м'язи, особливо у передній частині, добре розвинені. Корови достатньо росли (у холці до 135 см), мають широку та глибоку грудину (глибина грудей — 75 см, завширшки — 46 см). Жива маса дорослих тварин: 580—600 кг. Окремі корови досягають ваги 700 кг та більше. У породи добрі смакові якості м'яса [6, с.278].

Щодо кількості худоби, то досить часто зустрічалися господарства з 20, 30, а то й більше волами, кількома коровами й кіньми. Скотарство для запорожців було дуже значним. Молоко, переробні продукти та м'ясо були і для їжі, і для обміну, і для продажу. Великі тваринницькі господарства виходили за межі звичного феодального виробництва, оскільки базувалися на використанні переважно найманої робочої сили. Розвинуте тваринництво на Херсонщині відіграло важливу роль у становленні накопиченні багатства в руках підприємливих старшин, шляхти, заможних козаків і селян [22, с.26].

Також проводилась селекційна робота, виводилися нові породи худоби. Сіра порода корів створена багатовіковою народною селекцією. Формування породи проходило у складних умовах степової зони, у суворому степовому кліматі, на цілинних та перелогових пасовищах, де взимку годувалася майже винятково грубими кормами. Сіра худоба становила важливу частку багатств Запорозької Січі. Вона культи-

вувалася у запорозьких зимівниках, оскільки найкраще відповідала вимогам степового господарства з поширеним м'ясним та робочим напрямками скотарства. Унікальною її робили особливі властивості: стійкість до хвороб, товста шкіра, надзвичайно довгі роги – давали можливість весь час утримувати худобу просто неба, навіть з під снігу видобували собі їжу. Великих затрат для вигодовування цієї породи не потрібно було. Це була виключно м'ясна порода, за якою якість м'яса не мала рівних. Властивості худоби: швидка на ходу (могла розігнатися до 3-7 верств на годину), дуже терплячі, легко перевозила вантажі більші удвічі власної ваги. Може задовольнити свої потреби сухою травою та невеликою кількістю води. Корів та волів використовували як тяглову робочу силу. Започаткування рільництва дуже збільшило поголів'я цієї худоби. Тому що використовувалися важкі плуги (Додаток К).

Також ці види корів відрізнялися великою народжувальністю. Так молода теличка уже в два роки могла дати приплід. Запорозька рогата худоба відрізнялася великим зростом, силою та високою народжувальністю. Саме ця порода мала великий попит на ринках Росії. На Херсонських степах можна було побачити, як паслись величезні стада рогатої худоби. [10, с.20].

Кожен козак мав декілька сотень, тисяч, а в деяких випадках і до десяти тисяч голів великої рогатої худоби. Подекуди судові штрафи сплачувалися рогатою худобою. Дуже великої користі з продуктів виробництва корови запорожцям не давали, тому що доїлися лиш один раз вранці і не весь рік, а починаючи із Петрова дня до весни.

Коров'яче масло крім господарських потреб, теж дуже рідко виготовлялося. Із шкіри корів робили шаровары. А от шкіра була предметом торгівлі, сплати данини: вона продавалася московським, польським, татарським та українським купцям. Запорозьці регулярно торгували продуктами свого господарства з усіма сусідами: Росією, Кримом, Туреччиною, Польщею. Робочих биків цієї породи в давнину

називали волами. Воли цієї породи могли працювати по 10 — 12 годин на добу, вільно везти вантаж до 100—120 пудів. Заміна сірої української худоби продуктивними породами почалася тільки в кінці XIX — на початку XX ст. Сіра українська худоба стала основою для створення вітчизняних порід: червоної степової та лебединської [3, с.190].

Скотарство, як галузь господарства, що початково забезпечувала козаків засобами для життя в даний період залишалось прибутковим заняттям, в основному розмноження голів великої рогатої худоби широких верств козацьких спільнот [7, с.242].

Великі степи Херсонщини, покриті в літню пору високої, соковитою і густою травою, самі собою закликали запорожців до промислу цього роду: «Там Сіна по колена, свіжого пійла по стійло». Безперечно, що за все більше запорожці розводили коней; такий вже було заняття запорізького козака: він тільки тоді і був козаком, коли мав коня; без коня він і не «лицар»; тільки на коні верхом з «Ратиці» в руці він і був страшний ворогам – татарам, туркам і полякам [9, с.30].

Конярство мало великий попит серед місцевого населення і звичайно приносив найбільші прибутки в зовнішній торгівлі. Коні, як і будь-який товар продавалися за ринковими цінами, що встановлювались спочатку на внутрішньому ринку, а потім на закордонних ярмарках в Ярославлі, Бердичеві і Балті куди збиралися купці з усіх кінців Німеччини, Росії та Польщі [7, с.184].

Ціна на коней різнилася за віком коня, попитом і пропозицією та масті коня. На Херсонщині вирощували три види коней: «тарантоваті», популярні у XVII столітті, татарські коні і степова порода коней. Запорізькі козаки прилежно тримали кінські заводи, якими користувалися в дальних походах, а особливо коли татари всі були на конях верхи. Від того ми і чуємо майже у кожній козацькій пісні про козака та коня «Ой, коню, мій коню, Де ж ті літа, де ж той час, Як ми слави добували, І як всюди знали нас?». Для запорозького козака кінь в

прямому смислі слова був незамінним. Козаки називають коня вірним другом, незамінним товаришем, милим братом козака.

Козак звертається до свого коня, не як до тварини, а як до розумної істоти. Він просить його розділити козацьку тугу, винести його з тяжкої неволі, розділити його радість в перемозі над ворогами, він ділиться з ним сердечними тайнами, завіщає своєму коню передати вісточку дорогим товаришам та близьким родичам, коли той дійде до кончини своєї. Козаки турбувалися про своїх коней, як про найголовнішу істоту. У випадку хвороби запорожці пропонували коню все, аби той видужав і став на ноги. Про ці всі речі можна судити за тими описами, що дійшли до нас в козацьких могилах знаходили скелети тварини. Також кінь в бою був гарантом виживання. Запорозькі коні були невеликого зросту, на вид дуже невзрачні, з великими круглими копитами, але за свідченнями очевидців всі вони відрізнялися незвичайною міцністю, силою, міцністю в ногах, витримкою у дуже довгих походах. Коні неприхотливі були у їжі, відрізнялися дуже гарним, спокійним характером і дивовижним розумом. Козаки вважали, що коня можна використовувати лише по досягненні ним чотирирічного віку [15, с.185-186].

Коні козаків розуміли по голосу та свисту. Коли козак свистів, то його кінь міг його почути за декілька кілометрів. Очевидець Зуєв писав: «Крикнет, бывало, запорожец на коня «ползи», то он протянет передние ноги вперед, а задние назад, и ползет, а как почувет, что козак уже на спине, тогда поднимется и гайда; а как сидит запорожец на коне, то управляет им ногами: куда хочет, туда и повернет» [16, с.4].

Широко розповсюдженими були спеціальні пройоми і навички при вихованні і використанні звуків та сигналів. Швидкість їзди запорозького коня дає привід малоросійським літописцям називати їх «вЪтроногими конями». Проскакати без відпочинку яких-небудь тридцять веств, без їжі на протязі всього дня не складало для коня

ніяких труднощів. Витривалість була на вищому рівні. Бувало таке, якщо кінь заморився на ходу, говорили старі козаки, торкнути за ліве вухо, як кінь з новими силами нісся вперед голопом. Найкращі коні у козаків називалися «огырями», це слово означало незрівнянний, сильний, швидкий жеребець. [3, с.159-160].

Головним місцем конських заводів були місця біля Інгульця, де вони ходили «пустопаш», або під наглядом табунщиків. Але окрім своїх коней, козаки добували коней у черкеса, турків, особливо у татар, шляхом придбання або обміну. Про це можна дізнатися із записів очевидців: «Оное же войско запорожское, егда услышит татар или поляков в слабом состоянии и неосторожности, то собрався как из Сичи, так и из зимовников, в немалой силе, через вольность свою нападение чинят, и от татар, и от поляков часто получают себе великую добычу, и отгоняют у них множество лошадей и скота» [2, с.41].

Із архівних документів можна побачити, що за три роки запорозькі козаки забрали у татар біля 1175 голів коней. Тоді татари жалувалися з цього приводу російському уряду. Що їм на це відповідали: «Вы — купцы, а мы — войско, иди и приготовь на то место иных лошадей».

Щодо кількості коней у запорозьких козаків, то деякі із них мали близько 700 голів і більше. В 1769 році, за часів раптових набігів татар запорозьці тільки в двох паланках втратили близько 1193 голів, а в 1770 році в селах та селищах, окрім зимівників нараховувалося близько 895 голів коней. Одного разу кошовий отаман Петро Калнишевський продав разом до 14000 голів коней, по словам англійця Клавдіуса Рондо, на півдні не знаходилося ні одного козака, який би не мав від 10 до 20 коней (Додаток Л).

Запорозькі коні славилися по всій Східній і навіть Західній Європі. Спрос був дуже високим: поляки, росіяни, кримці, турки — всі однаково хотіли придбати собі гарного коня із запорозьких степів. Були приклади що навіть закордонні гості брали дозвіл на придбання коней у

запорозьких козаків для цисаревича, Павлу Петровичу, він дуже захоплювався кіньми, а особливо йому подобалися запорозькі коні. І в знак поваги та шани гості дарували Павлу Петровичу найкращих скакунів. Самі ж козаки дуже цінували своїх коней і в знак поваги теж могли надсилати подарунки гетьману, панам в Україну и Польщу, вельможам і царям в Москву і Петербур [12, с.62-63].

Запорозькі чабани пасли великі отари овець. Чабана можна було побачити одягнутого у хутрянний овечий одяг, підперезаного шкіряним поясом з мідними бляхами, на якому висіли гаман, ніж, ріжок з дьогтем та джермела (пінцет) для лікування тварин. В руках у нього була довга палиця із залізним гаком, якою він ловив овець, та батіг. За отарою рухалася двоколісна гарба з будкою – каптига, що слугувала житлом і в якій зберігалися продукти, посуд, різноманітне зілля. Чабани об'єднувалися в артілі, обирали отамана і кошовара [10, с.21].

Заселення Херсонщини запорозькими козаками, сприятливі природні умови прискорювали процес розвитку землеробства у цьому краю та збільшували його питому вагу серед інших видів занять місцевого населення. Хоча історичні джерела не дозволяють відтворити чітку картину його стану, однак є деякі підстави стверджувати про значні зрушення в його розвитку уже в другій половині XVII ст.

У рільництві панувала удосконалена перелогова система землеробства (переліг). 1/3 ріллі засівали такою сівозмінною: пшениця, ячмінь, пшениця, озима пшениця чи овес. Після 4-х років виснажена ділянка десь 10 років відпочивала і на ній пасли худобу. Родючість ґрунту на перелогових землях відновлювалася під впливом природної рослинності. Основною культурою яка вирощувалася для експорту була пшениця-арнаутка (якісна і пристосована до тодішніх умов). Багато сіяли озимої і ярої пшениці, проса і вівса. А жита, льону, рапсу, коноплі, гречки, ячменю і кукурудзи – виробляли дуже мало. Добрі врожаї давав соняшник, але його сіяли лише на городах. На

городах росли капуста, картопля, ріпа, часник, редька, цибуля, морква, помідори, огірки, а в садах – багато сортів абрикос, персиків, груш, чешень, слив. Поступово зростала кількість виноградників та баштанів (поля де вирощували кавуни). Херсонщина і зараз дуже відома саме своїми кавунами. Взагалі землеробство стало більш рентабельним на основі поширення ринкових зв'язків. Приміром, Херсонські овочі і кавуни вивозились за кілька сотень кілометрів, а мариновані, сушені і свіжі фрукти вивозились до Москви і Санкт-Петербургу [21, с.379].

Саме в цей час кількість ферм – зимівників різко збільшилась. Так, у 1766 році на землях Війська Запорозького налічувалось більше 4 тисяч зимівників. За часів Нової Січі у старшинських зимівниках стояли будинки на декілька покоїв з гарними шафами, килимами, меблями, портретами, дорогим посудом тощо. У цих зимівниках зберігалися десятки тон збіжжя, сотні коней, утримувалося декілька тисяч овець та свиней, великі гурти великої рогатої худоби. Поступово зимівники розросталися та перетворювалися на містечка, села і слободи. Зимівники були головною формою землеволодіння і ведення господарства на Херсонщині [9,с.153].

Землеробство було засобом економічної незалежності від центру. На Херсонщині переживали два періоди господарства по виготовленню хліба. Перший – «бродяче» рільництво, це коли не встановлювався визначений термін користування. Другий – великий ринок збуту та збільшення населення. Описуючи землеробство можемо відмітити, що за садибою росло два загороди жита та загорожа пшениці, у зимівнику стояв землеробський реманент: плуги з лемехами і череслами, коси та серпи. Це вказує на землеробську орієнтацію даного господарства.

РОЗДІЛ 4. Вивчення господарського життя запорозьких козаків у шкільному курсі історії

У шкільному курсі теми про козацтво вперше зустрічається у 5 класі «Вступ до історії». Подається одна тема для вивчення, це загальна тема з визначенням основних понять «козак», «січ», «козацтво» та переліком відомих гетьманів. А вже за темою «Господарство запорозьких козаків» подається у 8 класі з предмету Історія України, а саме Розділ 2. Освітньої програми з історії 5-11 класів – це «Становлення козацтва (XVI – перша половина XVIII століття)». З цього розділу учні закладу загальної середньої освіти повинні запам'ятати та розуміти: передумови і розвиток козацтва до окремого соціального стану; запам'ятати поняття «козак», «зимівник», «Запорозька Січ», «кіш», «низове козацтво». Знати дати утворення та ліквідації Нової Січі.

Щодо практичних занять, то учні мають вміти описати (на основі письмових, візуальних та речових джерел) повсякденне життя представників різних станів українського суспільства, військове мистецтво, традиції й побут козацтва, господарство та облаштування Січі. Також із синхронізацією тем всесвітньої історії у 8 класі – може бути поєднання та співвідношення теми колонізації Америки, так як козаки освоювали степи Херсонщини так і в Америці освоювали нетронуті землі [18, с.5].

У сучасному світі у закладах освіти важливе місце приділяється тому, як проводиться патріотичне виховання учнів. Ця діяльність є цілеспрямованою системою методів впливу на особистість з метою формування активної життєвої позиції громадянина-патріота своєї країни. Національно-патріотичне виховання у школі – це необхідна умова для виховання громадянина. Тому по всіх закладах освіти

України, ця діяльність здійснюється через систему позакласних заходів пов'язаних з темою роботи. Це можуть бути екскурсії до Кам'янської Січі та Олешківської Січі, бесіди, змагання, виховні години, свята.

У 2004 році було зніційовано створення історико-культурного заповідника «Кам'янська Січ». Але за браком фінансування ідея залишалася тільки на папері. А вже у жовтні 2008 року під час Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історія козацтва в пам'ятках та музейній практиці», ухвалено резолюцію щодо передачі всієї території Кам'янської Січі (Херсонській області, Бериславському районі біля села Республіканець) Національному заповіднику «Хортиця». Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» «Кам'янську Січ», кладовище козаків і могилу кошового отамана Костя Гордієнка». І тепер тут кожного року весною на початку травня проходять козацькі розваги. Там можна повністю поринути у атмосферу того часу, коли жили козаки, працювали, воювали та відпочивали. На екскурсії можна побачити зброю козаків, справжні козаки показують, як вони вміло з нею справляються, почастивати традиційною їжею козаків, послухати ураїнських музикантів і багато чого іншого.

Навчальна діяльність теж може бути присвячена саме темі «Господарської колонізації Херсонщини запорозьким козацтвом». Учні можуть взяти участь у різних конкурсах, олімпіадах, писати науково-дослідницькі роботи у секції «Історичне краєзнавство» МАН (Малої академії наук). Взагалі Національний центр «Мала академія наук України» – це певне середовище для дуже талановитих дітей. Освітня система забезпечує організацію і координацію науково-дослідницької діяльності учнів, створює всі необхідні умови для їх творчого, інтелектуального, духовного розвитку, сприяє підвищенню наукового

потенціалу всієї України. Діяльність Малої академії наук спрямована на виявлення, розвиток і підтримку обдарованих, здібних до науки учнів.

Ще в шкільному житті є таке свято, як 14 жовтня – Покрова Пресвятої Богородиці а також День українського козацтва та День захисника України. Святкування Дня українського козацтва збігається зі святом Покрови Пресвятої Богородиці. Козаки вважали матір Божу своєю заступницею та захисницею від ворогів. Головна церква українських козаків завжди була на честь Покрови. Її ікона була в кожному курені, а зображення Богоматері було на хоругвах, під якими козаки виступили у походи.

І з нагоди відзначення цього свята у школах проводять: лінійки – пам'яті для учнів; уроки – мужності про силу, відвагу та жагу до незалежності козаків, яка пройшла крізь покоління; перегляд документальних та історичних фільмів про господарство, звичаї та традиції запорозьких козаків; спортивні змагання.

Також у закладах освіти проводять Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру "Сокіл" ("Джура"). Ця гра є важливою складовою системи патріотичного виховання, що формується в українському суспільстві.

Всі рекомендації, щодо проведення «Джури» підготовлені з метою сприяння організації плідної роботи з патріотичного виховання дітей та молоді у загальноосвітніх закладах на прикладах історичних подій становлення Української державності, героїзму визвольних рухів, українського козацтва.

Всім нам відомо, що за Козацької доби державотворчі процеси на українських землях були найбільш послідовними і дали світові перші зразки демократичного устрою суспільства, а на історичну арену вийшла велика кількість видатних державних діячів, організаторів військової справи, подвижників української духовності, які сповідували кращі

принципи європейського лицарства та глибоко шанували українські народні традиції і звичаї.

Саме героїчні подвиги українського народу та видатні особистості і їх діяльність мають стати прикладами для наслідування дітьми, молоддю, усіма громадянами нашої країни.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи джерела з теми господарської колонізації Херсонщини запорозьким козацтвом, можемо зробити висновок, що джерел та літератури загального характеру, тобто взагалі про козаків значно більше, а ніж робіт присвячених окремій галузі, а саме господарству.

У роботі окремі аспекти теми господарської колонізації Херсонщини запорозькими козаками були висвітлені, але монографічного дослідження не було. Але існують джерела по історії козацтва. Деякі матеріали люстрацій дають уявлення про категорії населення, розвиток міст і сіл, різні види промислів, забезпечення людей землею; містять відомості про проведення ярмарки, млини, ліси, ставки, сіножаті.

Слід відзначити, що вивчення питання історіографії господарської колонізації Запорозького козацтва на Херсонщині потребує комплексного підходу. І важливим аспектом історіографії питання, є розгляд робіт відомих діячів, що займалися дослідженням господарства та економіки Запорозького козацтва.

Після дослідження праць очевидців В.Зуєва, Герарда Міллера та М.Коржа та істориків і науковців А.Скальковського, Д.Яворницького, М.Слабченка, В.Голобуцького та відомих сучасників – О.Олійника, С.Водотики, В.Павленка можемо сказати, що темою господарської колонізації Херсонщини Запорозьким козацтвом були зацікавлені дуже багато осіб. Отже, аналіз стану висвітлення історіографії господарства на Херсонщині свідчить про зростання інтересу до даної проблеми, еволюцію поглядів та переоцінку ідеологічних підходів до вивчення теми.

У розділах роботи було досліджено та вивчено питання господарства Запорозьких козаків на Херсонщині, а саме : рибальства – як досліджувалося питання вилову риби, її переробки, торгівлі рибними промислами; скотарства – дослідження істориками питань, кого вирощували для чого; землеробства – питання обробки землі, посівів, збору урожаю та експорту товару; чумацтва – розвинутий спосіб обміну та продажу різних продуктів та товарів.

Також було досліджено питання рибного промислу, мисливства, солевидобування та чумацтва – можна сказати, що запорожці були дуже працьовитими та дужими людьми, адже це дуже важкий труд. Ловили рибу різними способами: і сітками, і неводами, і гачками, і навіть цікавим таким способом приручення річкової видри. Переробкою запорожці займалися вміло, швидко. Рибу солили, продавали, обмінювали, вялили, варили, жарили, готували безліч чудових страв. І саме рибні продукти, на той час, для людини посідали перше місце в її раціоні. Рибу їли в різних варіантах їх приготування, солену рибу брали із собою в походи, тому що вона була калорійною, тобто з'ївши маленьких шматок можна було втамувати голод, а ще вона довго зберігалася і не псувалася.

Самою відомою паланкою була Прогноївська яка знаходилася на солених озерах, і сіль у великих кількостях перепродувалася до Польщі, та по всій території сучасної України.

Що стосується такого промислу, як мисливство, то воно було менш яскравим а ніж рибальство, тому що звірів забивали, ловили тільки задля хутра, яке потім продавали, дарували чи обмінювали. Використовували різноманітні знаряддя для вилову звірів, вони удосконалювалися. Але це був теж кропіткий процес, потрібно було знайти звіра, довго за ним спостерігати, підготувати пастки. Ловили в основному зайців, лисиць, вовків, тхорів та куниць.

Дослідження були також у сфері тваринництва, а саме скотарства, вівчарства та конярства наших предків славних Запорозьких козаків. Можна сказати, що в Херсонських степах природа зробила все необхідне для того щоб розвивати скотарство. І от найбільшим досягненням було виведення сірої української корови. Її унікальністю було те, що вана мала товсту шкіру, стійкість до хвороб, надзвичайно довгі роги – давали можливість весь час утримувати худобу просто неба, навіть з під снігу видобували собі їжу. Великих затрат для вигодовування цієї породи не потрібно було. Це була виключно м'ясна порода, за якою якість м'яса не мала рівних. Швидка на ходу (могла розігнатися до 3 – 7 верств на годину), легко перевозила вантажі більші удвічі власної ваги, дуже терплячі. Може задовольнити свої потреби сухою травою та невеликою кількістю води. Корів та волів використовували як тяглову робочу силу. Започаткування рільництва дуже збільшило поголів'я цієї худоби. Тому що використовувалися важкі плуги. Переробкою молока козаки займалися тільки для своєї потреби.

Щодо коней то вони виступали для козаків як помічники у поході і незамінні друзі та товариші. Козак звертається до свого коня, як не до тварини, а як до розумної істоти, він просить його «розбить козацькую тугу по темному луку», винести його з тяжкої неволі, розділити його радість в перемозі над ворогами; він ділиться з ним сердечними тайнами, завіщає своєму коню передати вісточку дорогим товаришам та близьким родичам, коли той дійде до кончини своєї. Козаки турбувалися про своїх коней, як про найголовнішу істоту

Торгівля великою рогатою худобою та кіньми була дуже інтенсивною, Корови цієї породи дуже сильні, коні витривалі та розумні. Купці із – за кордону дуже хотіли собі таких самих коней, як і в запорозького козака. Чумацтво один із найголовніших промислів того часу на Херсонщині. Через Херсонщину проходили великі чумацькі шляхи.

З усіх зроблених досліджень зробимо спільний висновок, що господарська колонізація Херсонщини Запорозьким козацтвом вплинуло на створення загальної економічної моделі господарства тодішньої всієї України. Можемо визначити, що у поступальний розвиток господарства України не було ізольованим, а становило необхідну частину в ланцюгу всіх європейських господарств.

С кожним разом, з кожним десятиріччям було досліджено і виявлено все нові і нові факти про життя, промисли, господарство наших предків славних Запорозьких козаків на Херсонщині, які не тільки гарно вели військову службу, але й багато зробили для розвитку внутрішньої і зовнішньої політики, економіки, культури. Процес дослідження цієї теми продовжується і сьогодні і актуальність дослідження господарства козаків не стає меншою, а навпаки збільшується.

Підсумовуючи тему даної роботи, поставлені завдання виконані. Досліджено промисли та господарство запорозьких козаків на Херсонщині у шкільному курсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. – Том 5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Гол. ред. кол.: П. С. Сохань (голова), Г. В. Боряк, В. А. Брехуненко, І. Л. Бутич, Д. В. Бурім, Л. З. Гісцова, Я. Р. Дашкевич, А. І. Жуковський, О. О. Маврін, Ю. А. Мицик, О. В. Музичук, О. С. Онищенко, В. А. Смолій. – К., 2008. – 527 с. – URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&_I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21C OLORTERMS=0&S21STR=0015201.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / Гол. ред. кол.: Папакін Г. В. (голова), Мицик Ю. А., Смолій В. А., Центральний державний історичний архів України м. Київ; Археографічна комісія. – Том 8. – К., 2019. – 896 с. DOI: https://cdiak.archives.gov.ua/files/Arkhiv_Kosha_novoi_Zaporozkoi_Sichi_opys_sprav_1_713-1776.pdf.
3. Гійом Левасер де Боплан. Опис України. – К., 1990. – 252с. DOI: https://shron1.chtyvo.org.ua/de_Voplan_Hiiome/Opys_Ukrainy.pdf.
4. Зуев В.О. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче о рыбном. – Спб., 1790. – С.82-84. – URL: http://www.cossack_dom.Com/articles/z/zuev_promisel.htm.
5. Материалы для истории южнорусскогоякрая в XVIII ст. (1715 – 1774) извлеченные из старых дел Киевского губернского архива А.А.Андриевским. – Одесса, 1886. – С.252 – 254. DOI: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/2018_2-3.pdf.

6. Мышецкий С.И. История о Козаках Запорожских. – Москва, 1847. – С.34. – URL: <http://litopys.org.ua/samovyd/sam11a.htm>.
7. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Дн – ск, 1991. DOI: [https:// elib.nlu.org.ua /view.html?id=2031](https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=2031).
8. Чернявський В. Описание Запорожской Сечи// История о казаках запорожских. – Одесса, 1852. – С.82. DOI: <https:// www.libr.dp.ua/region-istorija-st1.html>.
9. Эрих Лассота. Путевые записки. – СПб., 1873. – С.49. – URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/20601-lassota-e-putevye-zapiskierihalassoty-otpravlenno-go-rimskim-imperatorom-rudolfom-ii-kzaporozhtsam-v-1594-g-spb-1873> .

Література

10. Водотика С.Г. Історія Херсонщини XIII-XIX ст. /С.Г.Водотика. – 176 с. – URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/7080/Istoriay.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
11. Голобуцький В.А. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – 537 с. DOI: https://chtyvo.org.ua/authors/Holobutskyi_Volodymyr/Zaporozke_kozatstvo_vyd_1994/.
12. Енциклопедія історії України : у 5-ти т. / ред. кол. : В. А. Смолій (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2003. Т. 4. : Козацтво українське/ заг. ред. В.О.Щербак. 220 с.
13. Константинов В. Дослідження археологічних пам'яток доби українського козацтва. – К., 1994. – С.75.
14. Литвинчук Н.В. Україна, держава: ремесла та промисли // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 1 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2018. - 608 с. – URL: <http://www.history.org.ua/?termin=1.4.2>.

15. Миллер Г.Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах. – Москва, 1847. – С.43. – URL: <http://litopys.org.ua/samovyd/sam25.htm>.
16. Мицик Ю.А. Нариси з історії Дніпропетровщини XVII – XVIII ст.) // Дніпропетро ДУ, 1997. – 176 с.
17. Мицик Ю.А. Очима французького художника // Козацтво, 1993. - №1. – 132 с. – URL: <http://lib.nmu.org.ua/books/ukrayina-zemlya-kozatska/1099/>.
18. Навчальні програми для 5-9 класів для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України, всесвітньої історії МОН України. – Київ, 2017. – 70 с. DOI: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
19. Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст. : колективна монографія /за ред. О.Репана ; Укр. ін-т нац. пам'яті. — Київ : К.І.С., 2020. — 288 с.
20. Олійник О.Л. Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734 – 1775). – Запоріжжя: Дике Поле, 2005. – 255 с.
21. Павленко В.Я., Цибуленко Л.О., Водотика С.Г., Батенко Г.В., Кузовова Н.М., Цибуленко Г.В. Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення . – Херсон, 2017. – 418 с.
22. Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського DOI: <https://poltava.to/dovidka/8/>.
23. Сіренко. С.В. Україна, держава: господарські заняття // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 1 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2018. - 608 с. – URL: <http://www.history.org.ua/?termin=1.4.1>
24. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – К., 1991. – 677 с.

25. Скальковський А. Опыт статистического описания Новороссийского края: В 3 частях. – Одесса, 1853. – Ч. II. – URL: <http://rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/store/2044>.
26. Слабченко М.Є. Паланкова організація Запорозьких вольностей// Праці комісії для виучування історії західноукраїнського і українського права. – К., 1929. – Вип. VI. DOI: https://chtyvo.org.ua/authors/Slabchenko_Mykhailo/Palankova_orhanizatsiia_Zaporozkykh_Volnostiv/.
27. Халебський Павло. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / Упоряд. М. О. Рябий; Післям. В. О. Яворівського. – К.: Ярославів Вал, 2009. – 293 с.
28. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1994. – 256 с.
29. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (ЦДІАК України). DOI: https://cdiak.archives.gov.ua/v_325_PetroKalnyshevskii.php.
30. Яворницький Д.І. Історія Запорозького козацтва: В 3 т. – К., 1991. – Т.1. – 316 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Кодекс академічної доброчесності
здобувача вищої освіти
Херсонського державного університету»

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Транецькікова Яна Вікторівна,
учасник(ів) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання посилань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незалежно на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расу належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

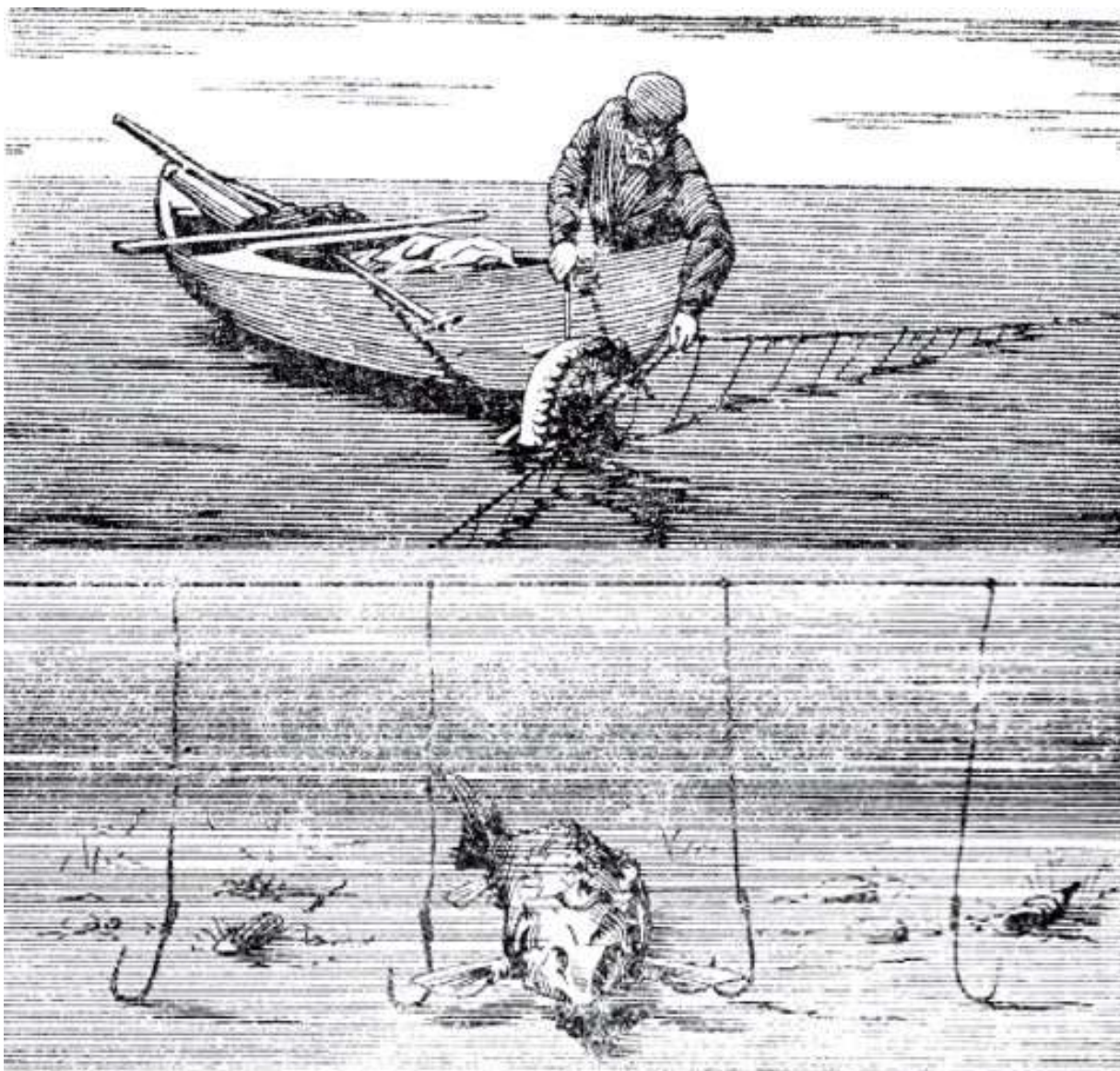
10.04.2020р.
(дата)

(підпис)

Яна Транецькікова
(ім'я, прізвище)

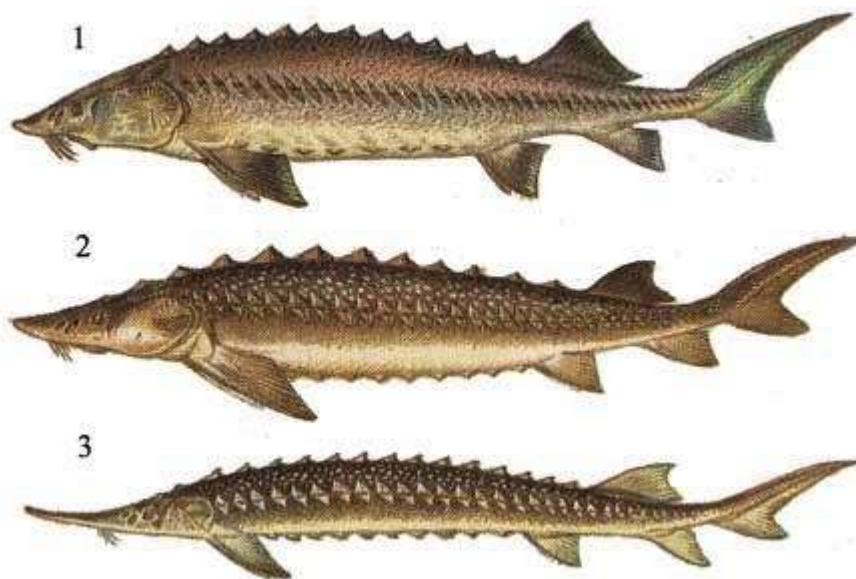
Додаток Б

«Снасть для вилову риби – самолов» [28]

Додаток В

«Види червоної риби яка ловилася на території Херсонщини
(сімейство осетрових)» [23]

- 1 – білуга;
- 2 – осетр;
- 3 – севрюга.

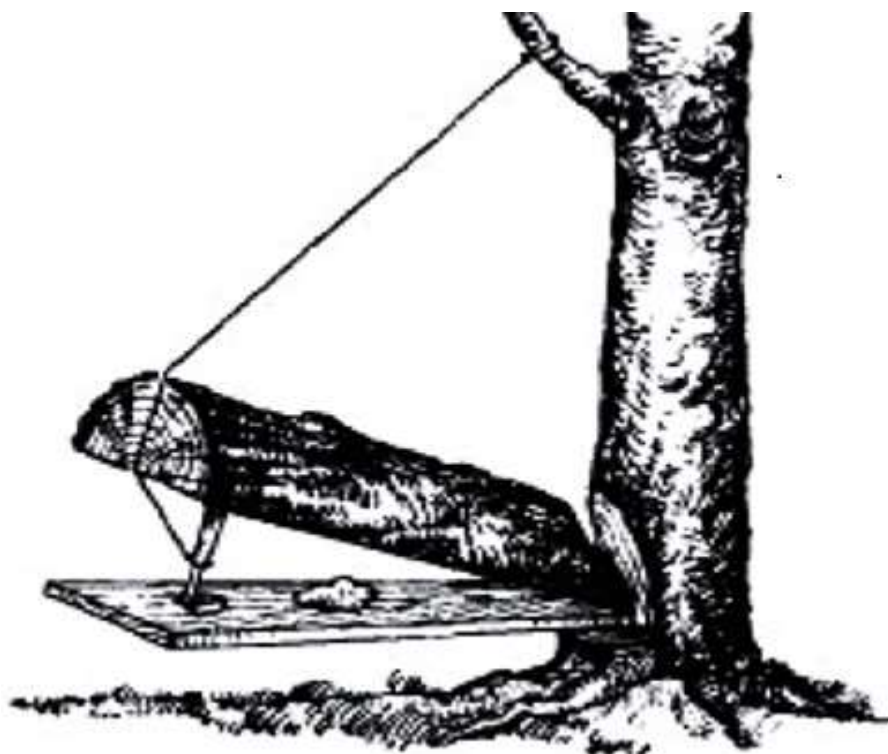
Додаток Г

«Карта Прогнойнської паланки» [23]

Додаток Д

«Плашка – пастка для звірів» [28]

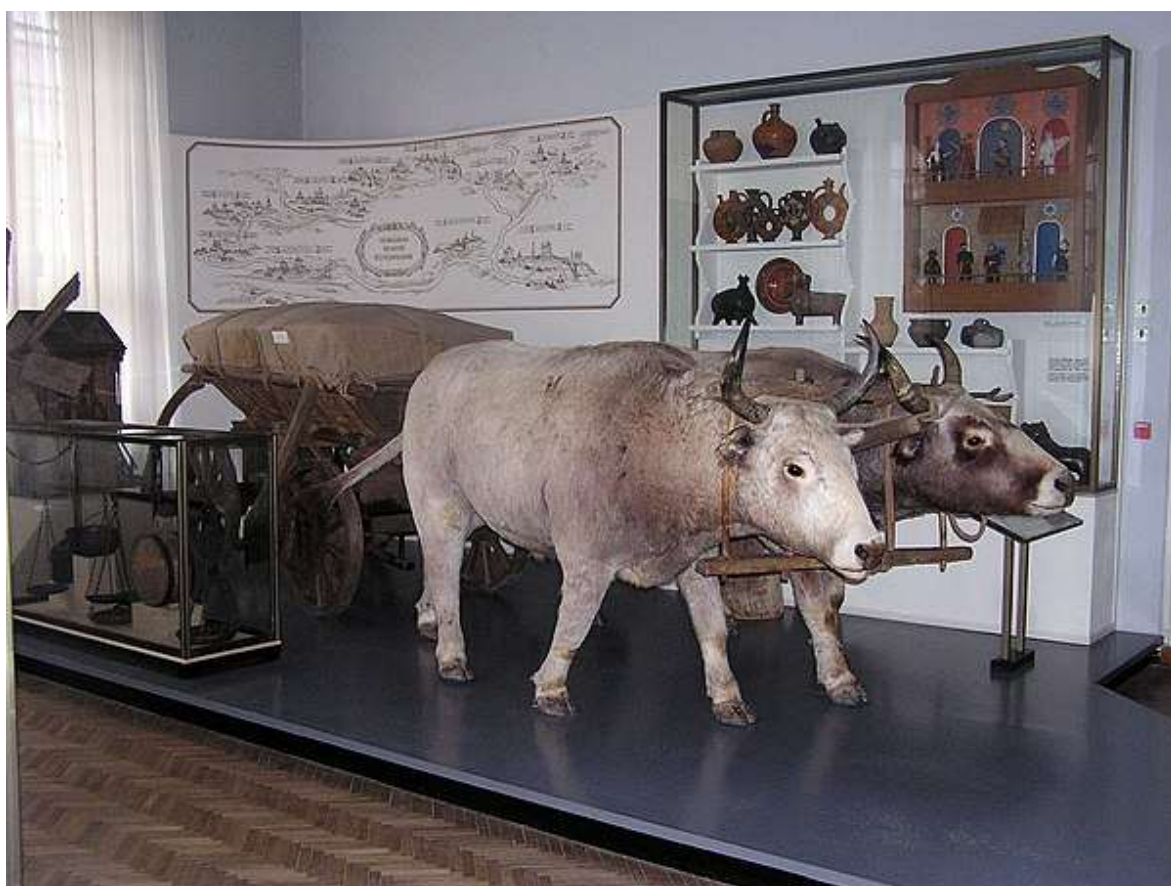

«Карта чумацьких шляхів на Херсонщині» [20]

Додаток 3

«Сіра українська корова і чумацька мажа» Експозиція у
Полтавському краєзнавчому музеї [26].

Додаток К

«Воли з плугом»

Картина С.Світославського [20]

Додаток Л

«Реєстр майна кошового отамана Петра Калнишевського, 1768 р.» [29]

